

Psixi sağlamlıq hüququ insani hüquqların tərkib hissəsi kimi

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 3-cü maddədə insani, onun həyat və sağlamlığını, şərəf və ləyaqətini, toxunulmazlıq və təhlükəsizliyini ali sosial dəyər elan edərək, dövlətin üzərinə onun hüquq və qanunla qorunan maraqlarının tam və vaxtında reallaşmasını və səmərəli müdafiəsi öhdəliyini qoyub. Göstərilən ictimai dəyərlər sistemində insanın psixi sağlamlığı xüsusi yer tutur.

Psixi sağlamlıq hüququnu təyin etmək üçün, ilk növbədə, psixi sağlamlıq anlayışını müvafiq hüquq münasibətlərinin yarandığı şəxsi qeyri-əmlak rifahı kimi müəyyən etmək lazımdır. Mövcud tərifləri ətraflı təhlil etməyərək, hesab edirik ki, "psixi sağlamlıq" anlayışı altında insana, mühitə uyğunlaşmaq imkanı verən məqsəd dedikdə, keyfiyyət və funksional qabiliyyətlərin məcmusu kimi səciyyələnən orqanizmin psixi vəziyyəti başa düşülməlidir.

Psixi sağlamlıq hüququnu təhlil edərək, bildiririk ki, bu gün Azərbaycan Respublikasında normativ aktlardan heç birində fiziki şəxsə belə bir hüququn verilməsi barədə müddəə yoxdur. Söhbət yalnız psixiatriya yardımını göstərilməsi hüququndan gedir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası MM-in 284-cü maddəsinin 6-cı bəndində deyilir ki, "fiziki şəxsə psixiatriya yardımını göstərilməsi qanuna müvafiq olaraq həyata keçirilir". Öz növbəsində, bu sahədə ixtisaslaşmış sənəd olan "Psixiatriya yardımını haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu da fiziki şəxslərdə yalnız psixiatriya yardımını hüququ olduğunu təsbit etmək yolu ilə gedir. Fikrimizcə, qanunvericiliyin təhlili, belə bir rəyə gəlməyə əsas verir ki, fiziki şəxslər təkə neqativ məzmunlu səlahiyyətlərə, başqa sözlə, digərlərindən onların hüquqlarını pozmağa tələb etmək, onların şəxsi qeyri-əmlak rifahının pozulduğu hallarda, onlara kömək etmək hüququna malik deyillər.

Ona görə də, əminlik ki, qanunvericiliyə uyğun olaraq, söhbət psixiatriya yardımını hüququndan deyil, daha geniş subyektiv hüquqdan, neqativ səlahiyyətlərlə yanaşı, pozitiv səlahiyyətlər də daşıyan psixi sağlamlıq hüququndan getməlidir.

Rusiya mülki hüquq elmində məşhur olan professor M.Maleinanın söylədiyi şəxsi qeyri-əmlak hüququ sahibinin səlahiyyətlərinin triadası haqqında fikrini dəstəkləyərək, hesab edirik ki, insan sağlamlığının daha ümumi hüququnun bir fərqli növü

olan psixi sağlamlıq hüququ xoş yiyəlik və xoş istifadə səlahiyyətlərini ehtiva etməlidir.

Psixi sağlamlığa yiyəlik etmək səlahiyyətinin məzmunu, bizə elə gəlir ki, hər bir fiziki şəxsin bu və ya digər dərəcədə psixi sağlamlığa malik olduğunu bildirir. Bu zaman qanunverici tərəfindən Azərbaycan Respublikasının "Psixiatriya yardımını haqqında" Qanununun 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan psixi sağlamlıq prezumpsiyasının daxil edilməsi mühümdür. Lakin bu maddənin mətnində deyilir ki, qanunverici hansısa dərəcədə göstərilən prezumpsiyanı dəqiq müəyyənləşdirməmişdir. Bu, hər şeydən əvvəl, hansısa müddəə, fakt və subyektin hüquqlarının mövcudluğu haqqında nəticənin digər müddəə, fakt və subyektin hüquqlarının sübutu əsasında başa düşülməli olan prezumpsiyanın ümum-nəzəri anlamı ilə əlaqədardır. Prezumpsiya qanunla nəzərdə tutulmuş şərtlər və qayda ilə tənzim edilə bilər. Lakin şəxsin psixi sağlamlığının olması faktını məgər kimsə tənzim edə bilərmi? Məgər hansısa şəxs psixi sağlamlığa malik olmaya bilərmi? Məgər şəxsə yüngül psixi pozğunluğun, məsələn, nevrozun olması onda psixi sağlamlığın olmadığını göstərir? Əlbəttə ki, yox! Axı psixi sağlamlıq daşıyıcının şəxsiyyətindən ayrılmaz olan şəxsi qeyri-əmlak rifahıdır. V.İ.Şamşurinin fikrincə, əgər fiziki şəxsin psixi pozğunluğu varsa, bu, o deməkdir ki, psixi sağlamlığın vəziyyəti dəyişir (bir qayda olaraq, aşağı enir), lakin o, qətiyən yox olmur. Çünki əks halda, bu, fiziki şəxsin bioloji ölümü demək olardı. Ona görə də, psixi sağlamlıq prezumpsiyası haqqında danışmaqda, fiziki şəxsin psixi xəstəliklərinin olmaması prezumpsiyası haqqında danışmaq daha düzgündür.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində "psixiatriya yardımını" anlayışı qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və əsasda şəxsin psixi sağlamlıq vəziyyətinin müayinəsinə, psixi pozğunluqların profilaktikası və diaqnostikasına, psixi pozğunluqlardan əziyyət çəkən şəxslərin müalicəsi, nəzarət, qulluq və tibbi-sosial reabilitasiyasına yönəlmiş xüsusi tədbirlər kompleksini əhatə edir. Psixiatriya yardımını qanunilik, humanistik, insan və vətəndaş hüquqlarına riayət edilməsi, könüllülük, əlçatırılıq prinsipləri əsasında göstərilir və elmi biliklərin müasir səviyyəsinə, minimum sosial-hüquqi məhdudiyyətlərlə müalicə tədbirlərinin zəruriliyinə və kafliyinə uyğun gəlir. Lakin ukraynalı qanunvericinin mövqeyinə baxmayaraq, hesab edirik ki, "psixiatriya yardımını" və "psixiatriya

xidmətləri" məfhumları bir-birindən fərqləndirilməlidir.

Psixiatriya xidmətləri adı altında fəaliyyət dedikdə, psixiatriya yardımını göstərməklə bağlı olan mülkiyyətin bütün formalarında psixonevroloji, narkoloji və ya digər ixtisaslaşdırılmış müəssisə, mərkəz və şöbələrin bütün başqa səlahiyyətləri başa düşülür. Yeri gəlmişkən, bunlara, məsələn, alkoqol və narkotik asılılığın anonim müalicəsi, mülki işlərdə ambulator psixiatriya ekspertizalarının aparılması və s. aid edilə bilər. Bu bölgünün əhəmiyyəti, hər şeydən öncə, ondan ibarətdir ki, psixi pozğunluqdan əziyyət çəkən şəxslərə psixiatriya yardımını dövlət və kommunal səhiyyə müəssisələrində əvəzsiz göstərilir ("Psixiatriya yardımını haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 5-ci maddə). Lakin hər bir subyektiv hüququn gerçək imkanı üçün qanunvericilik tərəfindən hüquqi təminat nəzərdə tutulmalıdır. Bu cür təminatları psixi cəhətdən sağlam şəxsləri psixi sağlamlıq hüququ ilə təmin edənlərə və psixi pozğunluqdan əziyyət çəkən şəxsləri psixi sağlamlıq hüququ ilə təmin edənlərə ayırmaq lazımdır.

Psixi pozğunluq məfhumunu Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan xəstəliklərin, zədələrin və ölümün səbəblərinin Beynəlxalq Statistik Təsnifatına (XBT-10) uyğun olaraq, qəbul edilmiş psixi fəaliyyətin pozğunluğu kimi başa düşmək lazımdır. Buraya, məsələn, yüngül depressiv epizod (F32.0), sosial fobiya (F40.1), adaptasiya pozğunluğu (F43.2) və s. aiddir. Öz növbəsində də, ağır psixi pozğunluq hansısa şəxsin ətraf gerçəkliyi, özünün psixi durumunu və davranışını adekvat dərk etmək qabiliyyətindən məhrum olduğu psixi fəaliyyət pozğunluğudur (ağrı çəşməsi, qavrayışın, düşüncənin, iradənin, emosiyaların, intellektin və ya yaddaşın pozulması).

Ona görə də, insanın təbii hüquqlarının təmin olunması məqsədilə konstitusiyada dövlətin hər bir vətəndaşın fiziki və psixi sağlamlığı qayğısına qalması barədə öhdəliyi təsbit olunmalıdır.

Hüquq elmi sosial təzahürlərin birtərəfli görüntüsünə və ictimai münasibətlərin məhdud anlamına tabedir. Bu, onunla bağlıdır ki, yüzilliklər ərzində hüquq elmi iddia etmişdir və indi də iddia edir ki, hüququn məzmunu və ya predmetini ictimai münasibətlər, başqa sözlə, insanlar arasında onların fəaliyyəti ilə bağlı olan münasibətlər təşkil edir. Bu zaman birbaşa göstərilirdi ki, söhbət, ümumiyyətlə, hüquqdan deyil, ancaq yazılı və pozitiv hüquqdan gedir.

"Təbii hüquq" doktrinasına

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

xas olan universal xarakterli anadangəlmə və dəyişilməz prinsiplər - təbiət təzahürləri də var, "pozitiv hüquq" doktrinasına xas olan, dövlətin müəyyənləşdirdiyi, insanın ənənəvi fəaliyyəti zamanı yaranan münasibətlərin inkişafından asılı olaraq, dəyişilən normalar da.

A.S.Mordovesin fikrincə, təbii-hüquq doktrinasının məqsədi dövlətin fərdin normal həyat fəaliyyəti üçün zəruri olan və doğulandan bəri, obyektiv olaraq, ona xas olan və ona görə də ayrılmaz, özgəninkiləşdirilməyən, dövlətdən asılı olmayan hüquqları ilə hesablaşmayaraq, insanın hüquq və azadlıqlarının həcmi öz istədiyi kimi müəyyənləşdirmək iddiasını məhdudlaşdırmaqdır. Bu hüquqlar insana anadangəlmə məxsus olsa da, "müdafiə olunma" onlara hüquqi forma, başqa sözlə, qanun forması verir. Ona görə də, bu hüquqlar dövlətə qarşı qoyula bilməz, dövlət öz üzərinə təkə onları müdafiə etmək və təmin etmək funksiyası deyil, həmçinin, onların qanunvericiliklə formula edilməsini götürməlidir. Təbii-hüquqi əsaslar üçün şəxsiyyət təməl daşı rolunu oynayır.

İnsan hüquqlarının xüsusiyyətlərinə, dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibətlərinə pozitiv yanaşma təbii-hüquqi doktrinaya qarşı durur. Bu yanaşmaya görə, insan hüquqları, onların həcmi və məzmunu insana mü-

nasibətdə paternalist funksiyalar həyata keçirərək, dövlət tərəfindən müəyyən edilir.

E.Sqreçç və V.Tambonenin qeyd etdikləri kimi, pozitivist yanaşmada şəxsiyyət öz-özlüyündə heç bir şeydir.

İnsanın ictimai fəaliyyətinə aid olan formal (pozitiv) hüquqa diqqət yetirən hüquqi təfəkkür başlıca dəyəri - biologiyayı itirmişdir. S.S.Likin fikrincə, təbii qanunlar üzrə mövcud olan bu obyekt təbii hüququn bir hissəsi kimi, xüsusilə, intibah dövründə zaman keçdikcə insanın, cəmiyyətin və dövlətin həyatında mütləq mənə (mülkiyyət, hakimiyyət və din) kəsb edərək, yazılı hüququn digər obyektləri tərəfindən sıxışdırılmışdır.

D.A.Avdeyevin qeyd etdiyi kimi, qədim romalılar, məsələn, hesab edirdilər ki, "xalqın ruhu və müdrikliyi onun qanunlarında əks olunur". Bu gün qüvvədə olan hüquqi aktlar, o cümlədən də, sağlamlığın qorunması haqqında aktlar barədə bu sözləri deyə bilmərik. Hazırda normativ aktların qeyri-müəyyənliklər, qeyri-dəqiqliklər, bol-bol çağırış və müraciətlərlə dolu olmasını qeyd edən D.A.Avdeyevlə tam razılığa bilirik. Vətəndaşların müdafiəsində dövlət vasitələrinin zəifliyi və qeyri-kamilliyi də elə buradandır.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru